

De beleidsontwikkeling en implementatie van het bachelor-master systeem in Nederland

A. Lub en M. van der Wende zijn werkzaam bij het CHEPS, Universiteit Twente.

Het onderzoek naar de beleidsontwikkeling en implementatie van het bachelor-master systeem richt zich op de keuzes die worden gemaakt met betrekking tot de inrichting van het curriculum, de interne en externe factoren die het proces beïnvloeden en de rol van de verschillende actoren hierin. Voorts wordt ingegaan op de verwachte veranderingen die de invoering van het bachelor-master systeem met zich mee zal brengen voor de samenwerking tussen en profilering van instellingen ten opzichte van elkaar. Ten slotte worden de gepercipieerde effecten op onder andere de kwaliteit van het onderwijs, de belangrijkste randvoorwaarden en (verwachte) problemen verkend.

INLEIDING

Als vervolg op eerdere inventarisaties (Bremer, 1999 en Van der Wende, 2000) heeft het Centre for Higher Education Policy Studies (CHEPS) in het voorjaar van 2001 een vervolgonderzoek uitgevoerd naar de beleidsontwikkeling en implementatie van het bachelor-master systeem in het Nederlandse hoger onderwijs. Doel van dit onderzoek is om een dieper en breder inzicht in het proces van beleidsontwikkeling en implementatie te verkrijgen. Hiertoe is een meer uitvoerige vragenlijst ontwikkeld en zijn bovendien ook de HBO-instellingen voor het eerst in het onderzoek betrokken.

Het onderzoek is uitgevoerd met behulp van een uitgebreide vragenlijst die via het Internet dan wel op papier kon worden beantwoord. Respons is ontvangen van alle universiteiten (exclusief de Open Universiteit en Nijenrode University) en 25 (46% van de) hogescholen. Voor het HBO vertoont de responsgroep een representatief beeld van de sector voor wat betreft spreiding naar type (mono- of multi-sectoraal en de verschillende specifieke sectoren) en omvang van de instellingen. Naast het invullen van de vra-

genlijst hebben vele instellingen beleidsdocumenten beschikbaar gesteld die de analyse van gegevens verder hebben verrijkt. De vragenlijsten zijn ingevuld door de persoon die op centraal niveau verantwoordelijk is voor de coördinatie van de invoering bachelor-master.

HET PROCES VAN BELEIDSONTWIKKELING

Voortgang en betrokkenheid

Het eerste dat opvalt met betrekking tot het proces van beleidsontwikkeling is dat de universiteiten hier over het algemeen verder in gevorderd zijn dan de hogescholen. De eerste fase van het proces, het ontwikkelen van voorstellen, hebben de meeste universiteiten reeds verlaten: slechts één instelling bevindt zich hier nog in, terwijl ruim de helft van de hogescholen hierin te vinden is. Het bediscussiëren van deze voorstellen binnen de instelling, de tweede fase, vindt momenteel plaats in 54% van de universiteiten en 40% van de hogescholen. In de laatste fase van het proces, de finale besluitvorming vinden we vooral universiteiten (38%), maar nog weinig hogescholen (8%). Overigens betekent dit voor wat betreft de universiteiten geen grote verandering ten opzichte van de situatie een jaar geleden - de kopgroep is nagenoeg onveranderd (zie Planning en invoeringsstrategie) - hoewel de besluiten inmiddels wel een grotere mate van uitwerking hebben bereikt.

Voorts valt op dat de betrokkenheid bij het proces van beleidsontwikkeling in de hogescholen zich met name afspeelt in de hogere regionen: college van bestuur (CvB), centrale beleidsafdeling en sectordirecteuren. Het niveau daaronder, de opleidingsdirecteuren, is (nog) wat minder betrokken bij het proces dan dat dit in de universiteiten het geval is. Het grootste verschil betreft echter de studenten die slechts in 4% van de HBO-instellingen tegen 84% van de WO-instellingen bij het proces betrokken zijn. In beide sectoren ligt de regie van het proces op het hoogste niveau, het CvB, met uitzondering van enkele hogescholen waar dit op het niveau van de faculteit of zelfs opleiding ligt.

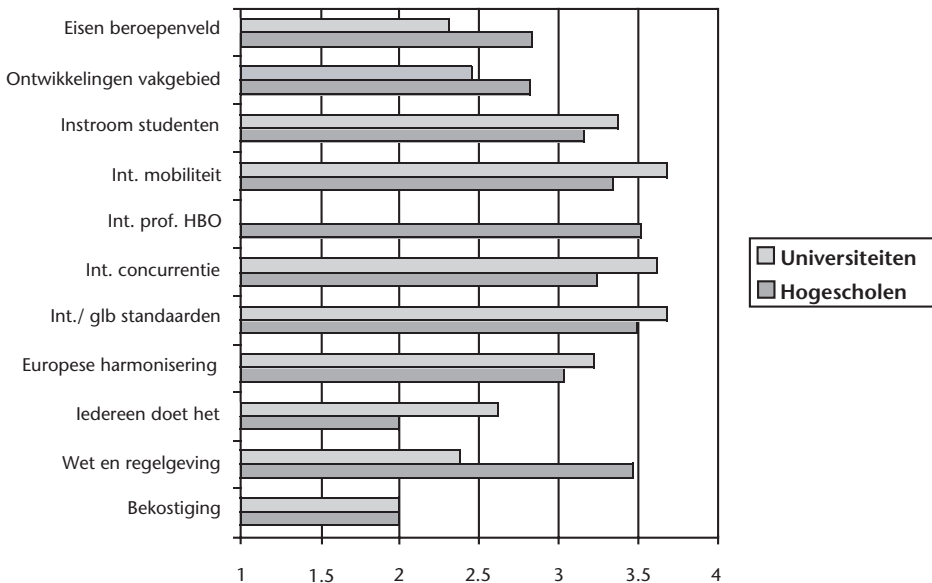
Bij de bovenstaande observaties moet worden opgemerkt dat het proces van beleidsontwikkeling in de hogescholen niet alleen qua fase en betrokkenheid, maar uiteraard ook qua inhoud verschilt van dat in de universiteiten. Voor de laatste groep betreft de invoering van bachelor-master immers een meer ingrijpend proces van verandering in het gehele initiële onderwijs, waarbij een herstructurering van in principe alle opleidingen aan de orde is. Dit terwijl de veranderingen in de hogescholen zich toespitsen op een uitbouw van het post-initiële onderwijs (zie verderop). Het verschil in fase van ontwikkeling kan wellicht gezocht worden in een sterkere internationale oriëntatie van het WO. Daarnaast blijkt voor het HBO vooral de nationale wet- en regelgeving op dit vlak van belang te zijn (zie volgende paragraaf) en deze is op dit moment nog slechts in voorbereiding.

Externe beïnvloeding en interne afstemming

Verschillende externe factoren hebben het proces van beleidsontwikkeling rond bachelor-master beïnvloed. De Bologna Verklaring komt hierbij als sterkste beïnvloedende factor naar voren (bij 70% van zowel de HBO- als de WO-instellingen). Daarnaast heeft in beide sectoren de *Nota Naar een Open Hoger Onderwijs* van OC&W (2000) een belangrijke rol gespeeld en in het HBO ook reeds het HOOP 2000. Het standpunt van de HBO-Raad heeft in het HBO een belangrijker rol gespeeld dan het standpunt van de VSNU in het WO. Initiatieven van andere instellingen, binnen of buiten de sector, of in het buitenland, spelen over het algemeen vergeleken met deze beleidsdocumenten een rol van mindere betekenis. Onderling verschillen de antwoorden van instellingen op dit punt echter wel sterk, waarschijnlijk afhankelijk van de mate waarin reeds structureel met buitenlandse instellingen wordt samengewerkt.

De belangrijke betekenis van internationale ontwikkelingen blijkt ook uit de beantwoording van de vraag welke redenen op centraal niveau een rol hebben gespeeld bij het (voorgenomen) besluit om bachelor-master in te voeren.

Tabel 1: Redenen die op centraal niveau een rol spelen bij de besluitvorming rond bachelor-master (1= niet 4 = in sterke mate).

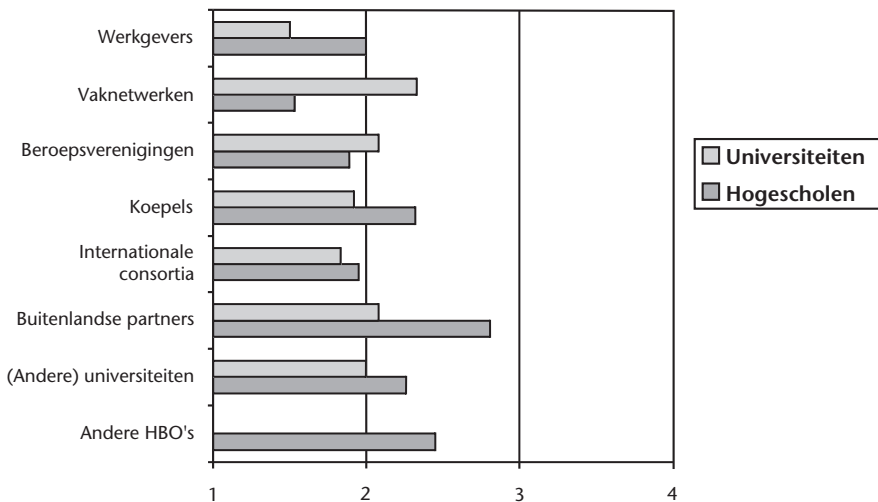
Uit tabel 1 komt naar voren dat naast de beoogde bevordering van de instroom van studenten (waarbij buitenlandse studenten overigens ook geen onbelangrijke rol spelen, zie verderop) argumenten van internationale aard, zowel in HBO als WO, de belangrijkste redenen vormen voor de invoering van bachelor-master. Daarnaast speelt in het HBO, in het algemeen meer dan in het WO, ook de nationale wet- en regelgeving

een rol. Het WO is op dit punt duidelijk meer verdeeld. Dit verschil zou verklaard kunnen worden uit het feit dat de nieuwe wet- en regelgeving voor het HBO een belangrijkere verandering betekent dan voor het WO, namelijk de wettelijke erkenning van de mastergraad in het HBO.

De redenen die op het decentrale niveau (faculteiten of sectoren) worden genoemd, lijken nauwelijks af te wijken van de argumenten op centraal niveau. Hier moet wel rekening worden gehouden met het feit dat de vragenlijsten zijn ingevuld door personen werkzaam op centraal niveau. In de perceptie van de respondenten op centraal niveau zijn de standpunten tussen het decentrale en het centrale niveau met betrekking tot de invoering van bachelor-master redelijk overeenkomstig. Er wordt iets meer verschil gezien tussen de standpunten van de faculteiten of sectoren onderling. Maar over het algemeen lijkt er toch vrij veel consensus te bestaan.

Terwijl externe factoren een belangrijke rol spelen bij de besluitvorming rondom de invoering van bachelor-master, blijkt het besluitvormingsproces zelf zich op vrij autonome wijze te voltrekken. Afspraken met externe partijen spelen hierin over het algemeen, vooral bij universiteiten, geen sterke rol. Bij het HBO iets meer, met nadruk op de afspraken met buitenlandse partners, hoewel de beantwoording van deze vraag door de HBO-instellingen onderling vrij sterk verschilt. Dit hangt vermoedelijk samen met de bestaande samenwerking inzake het aanbieden van masterprogramma's die in verschillende HBO-instellingen vorm heeft gekregen. Deze afspraken lijken zich ook vooral binnen bilaterale verbanden af te spelen en minder binnen bredere consortia.

Tabel 2: Rol van externe afspraken bij de besluitvorming inzake bachelor-master (1= niet - 4 = in sterke mate).

DE INVOERING VAN HET BACHELOR-MASTER SYSTEEM

Planning en invoeringsstrategie

Op het moment dat de nieuwe wetgeving naar verwachting effectief zal zijn, aanvang van het studiejaar 2002-2003, zal driekwart van de universiteiten het systeem ook daadwerkelijk invoeren of al reeds hebben ingevoerd (zie tabel 3). Voor wat betreft het HBO voert ruim 40% van de instellingen het systeem vanaf 2002 in. Een zelfde deel van de HBO-instellingen weet op dit moment nog niet wanneer zij het zullen invoeren. Dit verschil is conform het beeld geschetst in de paragraaf over voortgang en betrokkenheid, waar bleek dat de beleidsontwikkeling in universiteiten reeds verder gevorderd is.

Tabel 3: Planning invoering bachelor-master in universiteiten

Tijdstip invoering	Instelling
Aanvang collegejaar 2000	TUD, TUE, LUW
Aanvang collegejaar 2001	UT
Aanvang collegejaar 2002	KUB, VU, EUR, UU, UL, RUG
Aanvang collegejaar 2003	KUN, UvA
Nog niet bekend	UM

Zoals al eerder gezegd is de kopgroep vrijwel ongewijzigd ten opzichte van de situatie van vorig jaar. Deze bestaat uit de meer gespecialiseerde instellingen: de (overwegend) technische universiteiten en de landbouwuniversiteit. De KUN heeft het moment van invoering uitgesteld ten opzichte van de aanvankelijke voornemens. De UU en de UL, die vorig jaar nog geen besluit omtrent invoering genomen hadden, hebben zich nu in de middengroep geschaard.

Tabel 4: Invoeringsstrategie universiteiten (voor zover bekend)

	Integraal (alle opleidingen)	Niet integraal (sommige opleidingen wel/niet)	Tegelijkertijd (alle opleidingen op zelfde moment)	Niet tegelijkertijd	Gefaseerd (per cohort studenten)	Niet-gefaseerd (studenten kunnen overstappen)
KUB	X		X			
VU		X				
KUN	X			X	X	
TUD	X			X		X
TUE	X		X		X	
EUR	X		X		X	
UU		X	X			
UVA				X		
UL	X		X		X	
RUG		X		X	X	
UT	X		X		X	
UM						
LUW	X		X		X	

Uit tabel 4 blijkt op welke punten de besluitvorming binnen de universiteiten nog niet compleet is. Voor zover het beeld compleet is, lijkt er in de meeste instellingen een vrij gecentraliseerde aanpak te worden gehanteerd en kiest men er veelal voor om de nieuwe structuur in alle faculteiten gelijktijdig in te voeren. Aangezien de meeste instellingen de nieuwe opleidingen per beginnend cohort (eerstejaars) studenten invoeren, zal het moment waarop de eerste generatie bachelors en masters afstudeert verschillen. De allereersten zullen naar verwachting aan de TUD afstuderen, aangezien deze instelling het bachelor-master systeem als een van eersten invoert en bovendien de studenten in de bestaande programma's de mogelijkheid biedt om over te stappen.

Bij de RUG blijven enkele opleidingen binnen de juridische faculteit en de medische faculteit ongedeeld. Het betreft hier opleidingen waar beroepsvereisten een centrale rol spelen in de eindtermen. Ook in Leiden en Utrecht blijft geneeskunde ongedeeld. Daarnaast blijft ook diergeneeskunde in Utrecht ongedeeld.

De wijze waarop het bachelor-master systeem in het HBO wordt ingevoerd is zeer divers. Zoals reeds gezegd gaat het hier met name om keuzes met betrekking tot de inrichting van de masterfase. Slechts twee instellingen geven aan voor iedere bacheloropleiding ook een masteropleiding als vervolg te willen ontwikkelen. Een viertal laat het geheel aan de opleidingen zelf over. De overige instellingen stemmen de beslissingen af tussen decentraal en centraal niveau. Soms wordt er gekozen voor een start in een bepaalde sector (bijvoorbeeld management en economie), waarna andere kunnen volgen, of voor het principe van één masteropleiding per sector of domein van opleidingen. Ook kan de ontwikkeling van de master gekoppeld zijn aan kenniskringen en/of lectoren.

Indeling en duur van de bachelor - master opleidingen

De universiteiten geven aan dat de huidige vierjarige opleidingen (alfa en gamma) in principe worden ingedeeld in drie jaar bachelor en een jaar master en dat de bestaande vijfjarige opleidingen (beta, techniek en sommige medische opleidingen) worden ingedeeld in drie plus twee. Ook voor de zogenaamde 'research masters' wordt ongeacht het studiegebied het drie plus twee model voorgestaan. Uitzonderingen op deze twee modellen zijn te vinden in de geneeskunde (artsenopleiding), de theologie en andere voortgezette opleidingen zoals o.a. notarieel recht. Verschillende universiteiten geven aan dat afhankelijk van eventuele veranderingen in de bekostiging andere opties zullen worden bekeken.

In het HBO is het beeld ook op dit punt verdeeld. Een kleine helft geeft aan eenjarige masters aan te (gaan) bieden, de andere kleine helft geeft aan dat deze tweejarig (zullen) zijn. In veel instellingen bestaan de verschillende typen naast elkaar. In sommige instellingen (bijvoorbeeld de Hogeschool van Amsterdam) zijn alle bestaande masters een jaar, terwijl in andere instellingen (bijvoorbeeld de Hogeschool Haarlem) alle masters twee jaar duren. Een klein aantal instellingen beraadt zich nog of laat dit afhangen van het vakgebied.

De functie van de propedeuse

De universiteiten zullen volgens de notitie *Naar een Open Hoger Onderwijs* keuzes kunnen maken met betrekking tot de functie van de propedeuse. In het HBO wordt de bestaande situatie gehandhaafd. Het merendeel van de universiteiten (negen) geeft aan de propedeuse te zullen handhaven. De UU en de VU geven aan dit niet te zullen doen en de UM en de UvA geven aan dat dit per opleiding kan verschillen. Bij beide universiteiten wordt er nog gesproken over welke opleidingen wel en niet de propedeuse zullen handhaven. Bij de KUB moet nog besluitvorming plaatsvinden over de handhaving van de propedeuse. Daar waar de propedeuse wordt gehandhaafd zal deze alle bestaande functies, te weten oriëntatie, verwijzing en selectie, blijven vervullen.

Aanduiding en vormgeving van de bachelor opleiding

Vrijwel alle universiteiten zullen de bachelor of arts en de bachelor of science invoeren. De KUN, de KUB en de UU zullen de bachelor honours gaan hanteren. De UM (binnen het nieuw op te richten University College Maastricht), de UT (voor gamma en techniek), de UU, RUG, UL en LUW werken aan de ontwikkeling van zogenaamde brede bachelors, d.w.z. meer interdisciplinair georiënteerde opleidingen die toegang geven tot verschillende masteropleidingen. Een tweetal instellingen (EUR en UvA) geeft aan dat zij nog niet definitief hebben besloten over de invoering van een brede bachelor, maar hier wel mee bezig zijn.

De bachelor in het HBO wordt bepaald door de bestaande vier-jarige HBO-opleidingen. De introductie van de nieuwe graad lijkt tot een scala van mogelijkheden te gaan leiden. De aanduiding bachelor gevolgd door een aanduiding van het vakgebied (bijvoorbeeld B.Eng.) wordt vaak genoemd. Daarnaast wordt ook de B.Sc en de B.A. niet gemeen, al dan niet gevolgd door de aanduiding van het vakgebied. Het voorgenomen gebruik van de B.Sc en de B.A. titel ligt in de lijn van de notitie van de HBO-Raad (2001) over dit onderwerp, waarin voor het gebruik van deze graden wordt gepleit. Nader overleg met de minister zal nog volgen. Slechts een klein deel van de HBO-instellingen (<20%) overweegt een bachelor honours of een brede bachelors in te voeren.

Uitstroom naar de arbeidsmarkt na de WO-bachelor wordt door geen enkele universiteit als een wenselijke ontwikkeling gezien. Ruim de helft van de instellingen vindt dit zelfs onwenselijk, de overige achten dit (zeker op termijn) onvermijdelijk. Bijna alle universiteiten zijn dan ook van mening dat studenten gestimuleerd dienen te worden om door te stromen in de masteropleiding.

De vormgeving van de masteropleiding

De universiteiten zullen hun masteropleidingen gaan afsluiten met de M.A. en de M.Sc. graden. Slechts drie instellingen zullen de M.Phil. graad gaan hanteren. Daarnaast geven enkele instellingen aan internationaal erkende graden als de L.L.M. (voor rechten) en de M.Med. (medische opleidingen) te gaan hanteren. Op één na geven de universiteiten aan geen 'professional masters', zoals bijvoorbeeld een MBA aan te gaan bieden. Dit laatste is een uitkomst die niet consistent is met het bestaande aanbod aan dergelijke opleidingen binnen universiteiten. Een mogelijke verklaring voor deze incon-

sistentie is dat de universiteiten deze opleidingen, die over het algemeen tot het post-initiële onderwijs worden gerekend, niet in de planvorming met betrekking tot de invoering van het bachelor-master systeem betrekken. Dit zal uiteraard met het oog op de doorstroom vanuit de bachelor, maar ook vanwege de accreditatie, op termijn wel moeten gebeuren. Het inconsistente beeld kan ook te maken hebben met een verschillende definitie van een professionele mastergraad (of het labelen van min of meer beroepsgerichte opleidingen als wetenschappelijk).

In het HBO zal de master titel gevolgd door de aanduiding van het vakgebied veel worden gehanteerd, maar ook op dit niveau wensen sommige instellingen de M.A. en de M.Sc. graad te gebruiken.

In het HBO bestaat reeds een scala aan masteropleidingen. De responderende instellingen bieden er samen in totaal meer dan negentig aan. Het aanbod is echter zeer ongelijk verdeeld over de instellingen. Sommige instellingen bieden geen enkele of slechts één of twee opleidingen aan, terwijl een kleine groep grote hogescholen (HvA, HAN, Saxion en Fontys) er ieder meer dan tien aanbieden. Ook blijkt dat het aanbod aan masteropleidingen in het HBO zich overwegend op de economische sector richt.

Tabel 5: Masteraanbod van responderende instellingen naar opleidingssector.

Sectoren	Aantal masters	Percentage van totaal
Hoger Agrarisch Onderwijs		
Hoger Economisch Onderwijs	51	54%
Hoger Gezondheidszorg Onderwijs	7	7%
Hoger Pedagogisch Onderwijs	5	5%
Hoger Sociaal-Agogisch Onderwijs	2	2%
Hoger Technisch en Natuurwetenschappelijk Onderwijs	12	13%
Kunstonderwijs	17	18%
Totaal	94	100%

Ontwikkeling van het masteraanbod in het HBO

Dat er uitbreiding van het aantal masteropleidingen in het HBO te verwachten valt is duidelijk. Bijna 90% van de instellingen is voornemens om masteropleidingen aan te gaan bieden dan wel het aantal opleidingen op dit niveau uit te gaan breiden.

Iets meer dan een kwart van de responderende HBO-instellingen geeft hierbij aan ook te denken aan het ontwikkelen en aanbieden van masteropleidingen met een wetenschappelijk profiel. Deze groep vertoont nauwelijks overeenkomst met de groep instellingen die momenteel een groot aantal masteropleidingen aanbiedt (zie vorige paragraaf). Er bevinden zich juist verschillende kleinere instellingen onder. Enkele voorbeelden die gegeven werden betreffen de voorgezette bouwkunde opleiding, terwijl een Hogeschool voor Economische Studies denkt aan het op deze leerstoelen van de

opleidingen in o.a. finance en accounting. In een ander geval speelt een voorgenomen fusie of een andere vorm van samenwerking met een universiteit hierbij een rol. Toelichtingen van instellingen die niet voor deze ambitie opteren bevatten vooral argumenten die verwijzen naar het essentiële toegepaste karakter van een HBO-opleiding.

Om hun ambitie in de richting van de uitbreiding van het aanbod op masterniveau te kunnen realiseren zetten de HBO-instellingen in op twee beleidslijnen: het versterken van het niveau en het profiel van de docent in de masterfase en het ontwikkelen van de onderzoekscapaciteit van de instelling. Dit laatste betreft overigens een veel groter deel van de instellingen dan alleen degenen die zich op wetenschappelijke masteropleidingen willen gaan richten. Hier wordt dus waarschijnlijk ook de capaciteit inzake toegepast onderzoek bedoeld.

Tabel 6: Beleidslijnen gericht op versterken aanbod masteropleidingen in het HBO

61 % ontwikkelt beleid inzake de aanstelling van docenten in masterprogramma's	78 % ontwikkelt beleid inzake de onderzoekscapaciteit van de instelling
Te weten: 92% benoeming van lectoren 62 % hantering speciale benoemingscriteria 32 % creëren van opleidingsmogelijkheden	In 90 % betreft dit een relatie met toekomstige masterprogramma's In 42 % betreft dit een relatie met reeds bestaande masterprogramma's

Ontwikkeling van het masteraanbod in het WO

De ambitie om de binaire grenzen te overschrijden is bij het WO duidelijk kleiner dan bij het HBO. Op de vraag of de universiteiten voornemens zijn om opleidingen met een 'HBO-profiel' aan te gaan bieden antwoordt 85% 'nee' en geven de overige instellingen geen antwoord. Ook geven de universiteiten aan nagenoeg geen belangstelling te hebben voor het aanbieden van professional masters. Zoals hierboven reeds is aangegeven, lijkt dit niet consistent met de praktijk. Vele post-initiële masteropleidingen in het WO hebben een duidelijk professional karakter (bijvoorbeeld de MBA-opleidingen), maar worden blijkbaar in deze discussie en beleidsontwikkeling buiten beschouwing gelaten.

Universiteiten hebben duidelijk meer belangstelling voor 'topmasters'. Negen instellingen geven aan dit type opleidingen aan te willen gaan bieden, hoewel sommige ervoor kiezen om deze opleidingen anders te noemen, dan wel moeite te hebben met de wijze waarop de minister deze heeft geïntroduceerd. Over het algemeen denkt men zelf aan opleidingen die selectief zijn (excellente studenten, honours trajecten), gericht zijn op onderzoek en een internationaal karakter hebben.

Selectie

Het merendeel van de universiteiten (negen) zegt dan ook voor bepaalde masterprogramma's de studenten te zullen selecteren. Dit betreft in ieder geval de studenten die vanaf een andere instelling instromen, met uitzondering in sommige gevallen van studenten die instromen op basis van een bachelor van een universiteit die deel uitmaakt van een bepaald consortium waarmee afspraken over doorstroom zijn gemaakt. In de overige universiteiten is het onderwerp selectie nog in discussie.

In het HBO zegt 56% van de instellingen te zullen selecteren voor de instroom in masteropleidingen. De rest heeft hierover nog geen definitief standpunt bepaald, op één instelling na die zegt niet te zullen selecteren.

Overige aspecten

Alle instellingen voor WO en HBO geven aan dat zij bepaalde masteropleidingen in het Engels aan (zullen) bieden. Voor wat betreft de bachelor opleidingen lijkt het animo hiervoor wat groter bij het HBO dan bij het WO.

Het minor-major model blijkt in het WO een steeds belangrijker rol te gaan spelen in het kader van de verbreding van het onderwijs en de invulling van de academische vorming. Inmiddels zullen acht universiteiten dit model hanteren (integraal dan wel in enkele faculteiten), tegen vier vorig jaar. In het HBO blijft de belangstelling voor dit model beperkt tot minder dan 10% van de responderende instellingen.

Uit het onderzoek van vorig jaar kwam naar voren dat de universiteiten nog nauwelijks vorm hadden gegeven aan de flexibilisering van hun onderwijsaanbod. Opleidingen in deeltijd, via afstandsonderwijs of in de vorm van duaal leren worden weinig aangeboden. Dit ondanks het belang dat op nationaal en Europees/internationaal niveau hieraan wordt gehecht, onder andere in relatie tot het concept van 'lifelong learning'. Ook uit tabel 7 blijkt de terughoudendheid van de universiteiten op dit punt, vooral in vergelijking met het HBO dat veel vaker aangeeft dergelijke flexibele onderwijsvormen (op termijn) voor alle opleidingen na te streven. Uitzondering is de TUE, die aangeeft op termijn alle opleidingen in deeltijd aan te willen bieden. Deeltijdonderwijs is uiteraard een optie die al langere tijd in het WO bestaat. Afstandsonderwijs en duaal onderwijs echter veel minder. Voorts worden deze vormen door het WO vooral in de masterfase gepositioneerd. Bij de hogescholen is het beeld meer divers.

Tabel 7: Flexibilisering van bachelor en master opleidingen in het HBO en WO
(percentage van de instellingen)

	HBO						WO					
	Bachelor			Master			Bachelor			Master		
	In deel- tijd	Op af- stand	Du- aal	In deel- tijd	Op af- stand	Du- aal	In deel- tijd	Op af- stand	Du- aal	In deel- tijd	Op af- stand	Du- aal
Geen enkele	4%	16%	8%	16%	20%	16%	8%	46%	54%		31%	
Sommige	48%	20%	28%	20%	24%	16%	70%	31%	31%	77%	46%	85%
Zoveel mogelijk	44%	32%	52%	48%	20%	40%						
Alle							8%			8%		

SAMENWERKING IN HET KADER VAN DE INVOERING B/M

In het kader van de invoering van de bachelor-master structuur verwachten de instellingen over het algemeen dat er meer samenwerking ontstaat, zowel binnen als tussen sectoren, zoals blijkt uit tabel 8.

Tabel 8: Verwachtingen met betrekking tot toenemende samenwerking in het kader van de invoering bachelor-master

Meer samenwerking tussen / met:	HBO	WO
WO/ HBO	82%	62%
Nederlandse instellingen binnen de eigen sector	57%	69%
Buitenlandse instellingen	48%	85%
Het bedrijfsleven	64%	31%

Opvallend is dat hierbij de belangstelling van het HBO vooral uitgaat naar verdergaande samenwerking met Nederlandse universiteiten, terwijl de universiteiten zelf het meest verwachten van de toenemende samenwerking met hun buitenlandse partners. De fusievoornemens van de Universiteit van Amsterdam en de Hogeschool van Amsterdam en van de VU en Hogeschool Windesheim richten zich onder andere op samenwerking inzake het aanbod van bachelor- en masteropleidingen. Verwachtingen omtrent groeiende samenwerking met het bedrijfsleven worden vooral door het HBO geformuleerd.

Kijken we naar welk specifiek terrein of niveau de verwachtingen zich op richten, dan blijkt dat door HBO-instellingen het vinden van partners voor het gezamenlijk aanbieden van masterprogramma's van groot belang wordt geacht. Men heeft op dit punt steeds de sterkste verwachtingen, zowel met betrekking tot samenwerking met de Nederlandse universiteiten (74%), met instellingen binnen de eigen sector (85%), als

ook met buitenlandse partnerinstellingen (91%). Het laatste sluit uiteraard aan op de bestaande praktijk op dit punt.

Universiteiten hebben duidelijk minder behoefte aan het gezamenlijk aanbieden van masterprogramma's met het HBO (29%). Zij achten hiervoor met name hun buitenlandse partners de belangrijkste partij (82%). Daarnaast zijn voor hen vooral afspraken omtrent de toelating van studenten met een bachelor behaald aan een buitenlandse partnerinstelling van belang. Met betrekking tot samenwerking met Nederlandse partners binnen de WO sector zien universiteiten vooral iets in een onderlinge taakverdeling met betrekking tot dit type programma's.

Over een taakverdeling met betrekking tot het aanbod op masterniveau en over doorstroming vanaf bachelor- naar masterniveau tussen HBO- en WO-instellingen liggen de verwachtingen van beide sectoren nagenoeg gelijk (rond de 55%).

Verwachtingen omtrent toenemende samenwerking met het bedrijfsleven liggen zoals gezegd met name bij het HBO, waarbij men het meeste ziet in het aanbieden van tailor-made programma's op master niveau en in mindere mate ook denkt aan accreditatie van in-company opleidingen en tailor-made programma's op bachelor niveau.

Overigens spelen de meeste verwachtingen over alle van de hier genoemde vormen van samenwerking op masterniveau. Dit geldt zowel voor de universiteiten, als voor de hogescholen.

Ten slotte kan worden opgemerkt dat hoewel externe afspraken bijna geen rol hebben gespeeld bij de besluitvorming en invulling van B/M bij de instellingen (zie: Externe beïnvloeding en interne afstemming), dergelijke afspraken bij de uitwerking van het model blijkbaar wel een rol spelen.

GEPERCIPIERDE EFFECTEN VAN DE INVOERING B/M

Uiteraard is het nog te vroeg om uitspraken te doen over de werkelijke effecten van de invoering van het bachelor-master systeem. Wel kan er reeds gevraagd worden naar hoe mogelijke effecten momenteel worden gepercipieerd.

Innovatieve kracht van de invoering van het bachelor-master systeem

De eerste vraag die daarbij aan de orde is gesteld is hoe men aankijkt tegen de innovatieve mogelijkheden en kracht van de invoering van het bachelor-master systeem. Uit de antwoorden blijkt dat ruim de helft van zowel de HBO- als de WO-instellingen bachelor-master zien als een uitgelezen mogelijkheid tot inhoudelijke vernieuwing. De meeste overige instellingen geven aan dat er intern sterk verschillend wordt gedacht over de innovatieve kracht van dit nieuwe systeem. 20% van de HBO's is over deze vraag neutraal. Overigens maakte geen enkele instelling gebruik van de antwoordmogelijkheid 'oude wijn in nieuwe zakken', bedoelend dat er in het geheel geen sprake zou zijn van inhoudelijke vernieuwing.

In de toelichtingen van de universiteiten op de richting en inhoud van de innovaties wordt o.a. gerefereerd aan: internationalisering van het curriculum, de invoering van

ICT, de koppeling van opleidingen aan speerpunten van onderzoek, het explicieter uitwerken van de academische vorming en het formuleren van eindtermen in de vorm van competenties. Voorts wordt door sommige instellingen aangegeven dat de innovatie vooral in masteropleidingen zal plaatsvinden en dat e.e.a. zal leiden tot sterkere internationale profilering (onder meer ook door middel van accreditatie).

De HBO-instellingen lichten toe dat de innovatie en de mogelijkheid tot verdere profilering met name in de ontwikkeling van masteropleidingen schuilt. Hierbij wordt vaak verwezen naar de koppeling met onderzoeksactiviteiten (zie ook: De vormgeving van de masteropleiding) en het belang van de internationaal herkenbare titulatuur voor het aantrekken van buitenlandse studenten op dit niveau. Echter, verschillende instellingen merken ook op dat de potentiële innovatiekracht van het nieuwe systeem wordt geremd door het feit dat er geen bekostiging voor masterprogramma's beschikbaar zal worden gesteld en omdat er ook in andere opzichten wordt vastgehouden aan het onderscheid tussen HBO en WO (bijvoorbeeld in titulatuur).

Effect van invoering bachelor-master op de kwaliteit van het onderwijs

Op de vraag hoe men aankijkt tegen de invloed van de invoering van het bachelor-master systeem op de kwaliteit van het onderwijs, antwoordt ook weer ongeveer de helft van alle instellingen dat zij verwachten dat dit tot een verbetering van de kwaliteit zal leiden. De rest van de instellingen geeft aan dat hier intern sterk verschillend over wordt gedacht (vooral universiteiten: 39%) of antwoordt neutraal (vooral HBO's: 36%). De antwoordmogelijkheid dat de invoering tot een verslechtering van de kwaliteit van het onderwijs zou leiden is door geen van de responderende instellingen gebruikt.

In de toelichtingen geven zowel WO- als HBO-instellingen aan dat zij kwaliteitsverhogende effecten verwachten van het feit dat er meer selectie zal worden toegepast bij de toegang tot de masteropleiding. Voorts verwachten zij positieve effecten van het feit dat opleidingen beter internationaal vergelijkbaar worden en dat in verband met de introductie van accreditatie kwaliteitscriteria strenger zullen worden toegepast. Ook zien beide typen instellingen betere mogelijkheden voor profilering.

De universiteiten geven verder meer flexibiliteit in studiepaden, betere keuzemogelijkheden van bachelor naar master en een positief effect op studierendement en -duur als voorbeelden van kwaliteitsverhogende effecten. Aan de negatieve kant noemt men het feit dat invoering van bachelor-master door sommigen wordt ervaren als 'weer een vernieuwing'. De HBO-instellingen geven verschillende malen aan kwaliteitsverhogende effecten ook vooral te zien in samenhang met de versterking van de relatie van de opleiding met onderzoek en het bedrijfsleven.

Effect van bachelor-master op de omvang van het opleidingsaanbod

Tabel 9: Verwachte gevolgen voor de omvang van het opleidingsaanbod

	HBO	WO
Uitbreiding bachelor aanbod	16%	23%
Uitbreiding master aanbod	80%	92%
Beperking bachelor aanbod	4%	15%
Beperking master aanbod	4%	7%

Uit tabel 9 blijkt overduidelijk dat de invoering van het bachelor-master systeem naar verwachting tot een uitbreiding van vooral het aantal masteropleidingen zal leiden. Slechts een enkele instelling ziet hierin een aanleiding om het aanbod te beperken. Er zou kunnen worden verondersteld dat dit bij het WO in de bachelorfase te maken heeft met de invoering van een brede bachelor. Uit nadere analyse blijkt echter dat dit niet het geval is: slechts een van de zes universiteiten die voornemens zijn een brede bachelor in te voeren (zie: Aanduiding en vormgeving van de bachelor opleiding) geeft aan een beperking van het aanbod aan bachelor-opleidingen te verwachten. Bij de andere instellingen leidt deze innovatie naar verwachting blijkbaar tot een uitbreiding van het aanbod op dit niveau. De verklaring hiervoor kan worden gezocht in het feit dat deze nieuwe brede bachelor-opleidingen naast de bestaande monodisciplinaire opleidingen worden ingevoerd.

Voor wat betreft de masteropleidingen komt uit de beleidsdocumenten van de universiteiten naar voren dat dit veelal gaat om gespecialiseerde opleidingen die aansluiten bij speerpunten van onderzoek en/of internationaal van opzet zijn. Veel plannen rondom nieuwe opleidingen zijn momenteel nog in discussie en de indruk bestaat dat het in bepaalde gevallen enige bestuurlijke bijsturing zal vergen om overspecialisatie en schaalnadelen te voorkomen. De HBO-instellingen zijn zo mogelijk nog ambitieuzer aangaande de uitbreiding van het aanbod van masteropleidingen dan de universiteiten. Bovendien geeft een deel van hen aan dat deze nieuwe opleidingen een wetenschappelijk karakter zullen krijgen (zie ook: Ontwikkeling van het masteraanbod in het HBO).

AFSTEMMING OPLEIDINGSVRAAG EN -AANBOD

Doelgroepen voor bachelor- en masteropleidingen

De introductie van het bachelor-master systeem blijkt voor een deel van de instellingen gepaard te gaan met een oriëntatie op nieuwe doelgroepen. Voor de meeste universiteiten heeft dit vooral met de instroom van meer buitenlandse studenten te maken en met studenten die op basis van een elders in Nederland verworven bachelordiploma in de master gaan instromen. In veel gevallen verwacht men dat er in het algemeen meer aandacht zal komen voor het verschil tussen doelgroepen. Sommige universiteiten geven aan weinig verschil te zien met de huidige situatie. Ondanks dat in vergelijking met het vorig jaar gehouden onderzoek meer universiteiten aangeven professionals ook

als doelgroep te zien, komt er uit de toelichtingen en beleidsdocumenten toch nog weinig een visie op lifelong learning naar voren. Ook de mogelijkheid dat studenten na de bachelor naar de arbeidsmarkt uitstromen en later, op basis van werkervaring, een masteropleiding vervolgen komt niet sterk naar voren. In de paragraaf over de aanduiding en de vormgeving van de bachelor opleiding bleek ook al dat dit soort uitstroom door de universiteiten niet als wenselijk wordt gezien. Echter, dergelijke patronen zijn op basis van de ervaringen in de Angelsaksische landen en ook met het oog op de huidige arbeidsmarkt zeker niet ondenkbeeldig.

Tabel 10: Doelgroepen voor bachelor- en masteropleidingen

Doelgroepen	HBO		WO	
	Bachelor	Master	Bachelor	Master
Havisten/VWO-ers	100 %			
VWO-ers			100 %	
MBO-doorstroom	91 %			
Eigen bachelors		100 %		100 %
HBO-bachelors		81 %		92 %
Bachelors andere Ned. universiteiten		71 %		100 %
Buitenlandse studenten	91 %	95 %	69 %	100 %
Professionals	41 %	81 %	23 %	69 %
Tweede kansstudenten	50 %	29 %	31 %	31 %
HoVo	9 %	10 %	7 %	7 %

De HBO-instellingen zien hun nieuwe doelgroepen in studenten die aan Nederlandse universiteiten een bachelor hebben gehaald en verder verwachten zij, evenals de universiteiten, meer buitenlandse studenten aan te kunnen gaan trekken. Inzake het laatste bevestigen zij het beeld dat de Nederlandse hoger onderwijsinstellingen, en dan vooral de universiteiten, sterker georiënteerd zijn op de internationale markt dan op de binnenlandse markt voor lifelong learning (zie ook: Overige aspecten).

Marktonderzoek en externe afstemming

Slechts 40% van de universiteiten en 20% van de responderende HBO-instellingen geeft aan dat er weleens marktonderzoek wordt uitgevoerd ten behoeve van de opzet van bachelor of masteropleidingen. Bij vijf HBO-instellingen gebeurt dit min of meer systematisch bij iedere nieuwe opleiding. Dit kan marktonderzoek onder het werkveld, bedrijven, overheidsinstellingen, koepel of branche-organisaties betreffen. Slechts één universiteit geeft aan dit als systematisch beleid te hebben voor alle nieuwe opleidingen. In de WO-sector betreft het schaarse marktonderzoek de reguliere Nederlandse instroom, werkgevers, buitenlandse studenten en in slechts een enkel geval alumni.

Het valt op dat de instellingen tot nu toe überhaupt weinig overleggen met externe actoren over de invulling en vormgeving van bachelor- en masteropleidingen. Bij het WO gebeurt dit slechts in twee instellingen systematisch, in de andere soms of niet (een

universiteit). Bij het HBO in tien instellingen systematisch, rest ook soms of niet (twee). Voor beide sectoren zijn de belangrijkste gesprekspartners extern (in volgorde van belangrijkheid): werkgevers, beroepsverenigingen en alumni.

PROBLEMEN EN RANDVOORWAARDEN

De universiteiten zien bijna unaniem als belangrijkste probleem het feit dat er op landelijk niveau te weinig duidelijkheid bestaat omtrent de invoering van het bachelor-master systeem. Men is van mening dat het overgangsregime onhelder is en dat het Ministerie van OC&W achterblijft op het punt van de voorbereiding van nieuwe wet- en regelgeving. Uitdrukkelijk wordt hierbij de onduidelijkheid rondom de nieuwe bekostigingsvoorwaarden genoemd. De meeste universiteiten geven dan ook aan nog niet te anticiperen of hieromtrent nog geen besluiten te hebben genomen. Vier universiteiten overwegen differentiatie van collegegelden voor masteropleidingen en één universiteit overweegt dit ook voor bacheloropleidingen, maar geeft hierbij aan dat dit mede afhangt van het nieuwe bekostigingsmodel van de overheid.

Hiernaast roepen ook nieuwe regelingen met betrekking tot CROHO registratie vragen op. In vergelijking met dit majeure probleem zijn de overige problemen die de universiteiten noemen redelijk te overzien. Intern spelen uiteraard de aanpassingen van organisatie, administratie, voorlichting en dergelijke een belangrijke rol. Drie (klassieke) universiteiten geven aan de korte (vierjarige) duur van de alfa en gamma-opleidingen problematisch te vinden. Afhankelijk van de instelling heeft men nog vragen over onderwerpen als: selectie, uitstroom na de bachelor, heterogeniteit instroom master, etc.

Ook bij de HBO-instellingen klinkt één probleem het sterkste door, namelijk het besluit van de overheid de masteropleidingen niet te bekostigen. Op het punt van bekostiging blijkt verder dat ruim een derde van de hogescholen aangeeft niet te anticiperen op de gevolgen voor de bekostiging. Een drietal hogescholen overweegt differentiatie van collegegeld op zowel bachelor als masterniveau. Vier andere hogescholen overwegen differentiatie van collegegeld op alleen masterniveau. Maar ook bij de hogescholen blijkt, evenals bij de universiteiten, dat men veelal nog geen definitieve keuzes over de bekostiging heeft gemaakt en/of dat het beleid rondom bekostiging nog in ontwikkeling is.

Naast het bovenstaande zien verschillende hogescholen problemen in de handhaving van het onderscheid HBO-WO onder andere in termen van titulatuur. Een aantal hogescholen geeft inzake de interne problemen aan dat het versterken van de kwaliteit van docenten en de invoering van de onderzoekscomponent grote opgaven zullen zijn. Overigens moet worden opgemerkt dat de hogescholen aangaande de problemen verbonden met de invoering van bachelor-master minder geprononceerde meningen uiten dan de universiteiten. Het feit dat nog geen 40% van de HBO-instellingen de vraag naar problemen heeft beantwoord tegen 100% van de universiteiten is hiervoor illustratief. Dit kan uiteraard te maken hebben met het eerder vermelde feit dat hogescholen minder ver zijn dan universiteiten in het proces van beleidsontwikkeling.

ACCREDITATIE

Inzake accreditatie geeft zo'n 40% van zowel de hogescholen als de universiteiten aan dat men accreditatie van bachelor- en masteropleidingen een verbetering vindt ten opzichte van het huidige visitatiesysteem. Deze respondenten, zeker die van de universiteiten, zijn zeer positief over de mogelijkheden die de accreditatie biedt op internationaal gebied (vergelijkbaarheid, transparantie, marketing, ed.). De overige respondenten staan neutraal tegenover de accreditatie van bachelor en master of hebben nog geen mening gevormd. Slechts één van de respondenten (een hogeschool) geeft aan dat men in te voeren accreditatie een verslechtering vindt ten opzichte van het huidige visitatiesysteem, omdat 'de advieskant van de visitaties gaat ontbreken'. Uit het feit dat de meerderheid van de instellingen zich nog geen mening heeft gevormd kan worden geconcludeerd dat er ook wat betreft het nieuwe systeem van kwaliteitsbeoordeling nog onduidelijkheid bestaat.

In veel instellingen wordt overigens reeds geanticipeerd op het accreditatiesysteem. Geen enkele instelling heeft geantwoord dat er geen sprake is van activiteit. Het stadium waarin de beleidsontwikkeling zich bevindt verschilt echter wel. 15 % van de universiteiten onderneemt pilots; 60 % van de responderende hogescholen geeft aan deel te nemen aan de pilot accreditatie van de HBO-Raad. Daarnaast bestaat in deze sector ervaring met validaties door de Dutch Validation Council (DVC) en door Engelse universiteiten via de zgn. 'U-bocht constructie'. Ruim de helft van de universiteiten en ruim een derde van de hogescholen heeft ervaring met internationale accreditatie. Bij de technische universiteiten zijn dit voornamelijk de beoordelingen door de Accreditation Board for Engineering and Technology (ABET). In de overige universiteiten gaat het veelal om internationale accreditaties van managementopleidingen door EQUIS (the European Quality Improvement System), the International Association for Management Education (AACSB / US), of the Association for Accreditation of MBAs (AMBA/ UK). Maar ook in andere vakgebieden worden dergelijke initiatieven af en toe genomen, zoals de bestuurskunde opleidingen door de National Association of Schools of Public Affairs and Administration (NASPAA) of door de recent opgerichte Europese tegenhanger de European Association for Public Administration Accreditation (EAPAA). Verder werd melding gemaakt van accreditaties door the European Consortium of Innovative Universities (ECIU), de American Veterinary Medical Association en de Canadian Veterinary Medical Association en de British Society for Chemical Engineering.

CONCLUSIE EN DISCUSSIE

Zoals veel instellingen zelf ook hebben aangeven in hun commentaar op dit onderzoek, kan er slechts sprake zijn van een momentopname. Veel ontwikkelingen zijn momenteel nog in discussie en finale besluitvorming heeft veelal nog niet plaatsgevonden. Bovendien was het voor de respondenten niet altijd eenvoudig om de vragen voor de instelling als geheel te beantwoorden. Ondanks het feit dat zij op centraal niveau verantwoordelijk zijn voor de coördinatie van de invoering van het bachelor-master systeem, is een volledig zicht op de soms grote diversiteit van opvattingen en keuzes, zeker in

instellingen met gedecentraliseerde besturingsmodellen, moeilijk te bieden in het kader van dit onderzoek. Vanuit het HBO werd enkele malen opgemerkt dat, gezien de fase van beleidsontwikkeling, dit onderzoek wellicht zelfs wat te vroeg kwam.

Uit het onderzoek komt naar voren dat de stand van zaken rond het beleidsproces en de ingrijpendheid van het proces tussen het WO en het HBO duidelijk verschilt. Ondanks de verschillen tussen de sectoren moet toch worden opgemerkt dat het opmerkelijk en vrij uniek is dat een onderwijssector op vrijwillige basis zo breed in beweging komt inzake een onderwijsvernieuwing zonder dat er (reeds) sprake is van voorschrijvende wet- en regelgeving en/of directe incentives (dus zonder 'carrots or sticks'). Deze ontwikkeling en met name de hoge mate van eigen initiatief van de instellingen kan dan ook worden beschouwd als een duidelijk voorbeeld van 'zelfregie', waarbij overigens vervolgens wel van de overheid wordt verwacht dat zij de noodzakelijke kaders tijdig aanreikt (zie hieronder).

De belangrijkste externe factoren bij het beleidsproces zijn van internationale aard geweest (met name de Bologna Verklaring). Desalniettemin, blijkt bij de concrete uitwerking van de plannen nationale wet- en regelgeving van belang. Men ervaart de huidige onduidelijkheid hieromtrent als het grootste knelpunt. Het inmiddels door de VSNU geïnitieerde overleg tussen universiteiten en het Ministerie van OC&W is in dit opzicht een belangrijk initiatief.

Wat betreft de indeling en duur van de opleidingen zal de huidige diversiteit in het nieuwe systeem blijven bestaan. Er zullen zowel in het HBO als het WO masteropleidingen voorkomen die één, anderhalf dan wel twee jaar duren. In de WO-opleidingen (alfa en gamma) die vierjarig (3+1) blijven overweegt men veelal een langere (tweejarige) research of top-master in te voeren. De mate waarin dit zal gebeuren en de omvang van de studentenpopulatie die hierin zal worden toegelaten zal van invloed kunnen zijn op het profiel en de status van de eenjarige masters in die opleidingen.

Uit het onderzoek blijkt dat de instellingen een breed scala aan titels in zullen gaan voeren. Tesamen met de hierboven aangegeven diversiteit in studieduur lijkt de invoering van het bachelor-master systeem dus niet tot meer transparantie in de zin van uniformiteit te gaan leiden. Additionele informatie over type instelling en aard van de opleiding (bijvoorbeeld door de hantering van het diploma supplement) zal dan ook nodig zijn om te komen tot een goede internationale vergelijking en waardering van de nieuwe Nederlandse diploma's en graden.

In tegenstelling tot de grote belangstelling voor top en research-masters geven de universiteiten aan weinig belangstelling te hebben voor professionele mastergraden. Dit lijkt echter niet consistent te zijn met de huidige praktijk, waarin universiteiten in het post-initiële aanbod wel degelijk een ruim scala van dergelijke graden aanbieden. Dit type opleidingen zal echter op termijn, in verband met de accreditatie die ook voor deze categorie opleidingen van toepassing zal worden, wel een duidelijke plaats dienen te krijgen in het nieuwe stelsel.

De 'academic drift' van het HBO blijkt zich grotendeels te beperken tot het aanbieden van meer beroepsgerichte masteropleidingen en veel minder op het wetenschappelijke type opleidingen. Men lijkt zich er bovendien van bewust dat dit laatste de instellingen voor grote opgaven zal stellen: het docentenprofiel en de onderzoekscapaciteit zullen hiertoe moeten worden ontwikkeld. Men zet hierop ondersteunend beleid in vooral door middel van het benoemen van lectoren en het creëren van kenniskringen. Ook verwacht men in dit opzicht veel van de samenwerking met de universiteiten. Belangrijke verwachtingen omtrent samenwerking met universitaire en andere partners betreft overigens het gehele masteraanbod in het HBO.

Ook de meeste universiteiten voorzien een uitbreiding van het aanbod aan masteropleidingen. Afgezien van de interne verantwoordelijkheid van de instellingen om overspecialisatie en versnippering te voorkomen, roept deze verwachte uitbreiding van masteropleidingen op nationaal niveau vragen omtrent doelmatigheid op. Dit ook in verband met het afschaffen van de ACO. Het verdient aanbeveling om op niet al te lange termijn na te gaan welke nieuwe opleidingen in de maak zijn en of dit totale aanbod een effectieve respons vormt op de kwalitatieve en kwantitatieve vraag naar opleidingen. Uit dit onderzoek kwam namelijk ook naar voren dat er niet zonder meer vanuit kan worden gegaan dat instellingen op dit punt zelf over voldoende gegevens beschikken (zie hieronder). Een dergelijk landelijk overzicht zou zich overigens kunnen uitstrekken over zowel de bekostigde als de niet-bekostigde opleidingen van alle typen aanbieders, met de daaraan verbonden consequenties voor toegankelijkheid e.d. Een tweede kanttekening die bij deze verwachte ontwikkeling kan worden gesplaatst betreft de consequenties voor de bachelor-opleidingen. In een te sterke nadruk op en aandacht voor master-opleidingen schuilt het risico van onvoldoende aandacht voor de bachelor-opleidingen, zoals recent als probleem bij verschillende Amerikaanse 'leading research universities' is gesignaleerd.

Uitstroom naar de arbeidsmarkt na het behalen van de bachelorgraad wordt in het WO niet als wenselijk gezien. Studenten zullen dan ook worden gestimuleerd om door te studeren in de master. Dit laatste is uiteraard een goed streven gezien de grote behoefte aan hoger opgeleiden op dit niveau in Nederland. Het gegeven lijkt niet consistent te zijn met de Bologna verklaring die uitgaat van een bachelor als kwalificatie voor de arbeidsmarkt. Echter, in het rapport over de follow-up van de Bologna verklaring wordt aangegeven dat: 'The role of bachelor degrees as a platform and an instrument facilitating choice and mobility should not be under-estimated in the European higher education area and does not seem to be in contradiction with the principles of the Bologna Declaration. This is probably all the more true in countries with a binary or an integrated higher education system where a sufficient number of graduates enter the labour market with a professional bachelor from the college-polytechnic sector' (Haug & Tauch, 2001: p. 28). Ook lijkt deze lijn haaks te staan op ervaringen in met name de Angelsaksische landen (USA, UK), waar meer dan de helft van de studenten na de bachelor uitstroomt naar de arbeidsmarkt. Hierbij moet echter worden aangetekend dat in deze landen met een niet-binair HO-systeem de studenten die in Nederland in het HBO zitten (65% van de HO studenten die hier ook inderdaad veelal uitstromen

naar de arbeidsmarkt) in dit totaal worden meegerekend. In die zin loopt Nederland dus ook niet uit de pas. Toch lijkt het niet uitgesloten dat, afhankelijk van opleiding en werkgelegenheid in bepaalde sectoren van de arbeidsmarkt, ook de WO-studenten meer van deze mogelijkheid gebruik gaan maken. In dat geval zullen universiteiten hierop actiever in moeten gaan spelen en zich meer dan nu het geval lijkt te zijn moeten bezinnen op de inhoudelijke veranderingen die dit met zich mee zou brengen.

De reeds ingezette trend van het aanbieden van met name masteropleidingen in het Engels lijkt zich voort te zetten, alsmede een tendens naar verbreding van onder-graduateopleidingen in het WO door de invoering van de brede bachelor en de hantering van het major-minor systeem. Hierbij valt op dat aansluiting op het VO bij deze inhoudelijke beslissingen nauwelijks een rol van betekenis speelt. Dit terwijl een toenemend aantal scholen een 'English Stream' hebben en de genoemde verbreding in principe aansluit bij het idee van het studiehuis met bredere profielen en vakintegratie.

Uit de oriëntatie op de (nieuwe) doelgroepen, komt het beeld naar voren dat het Nederlandse HO, en dan vooral de universiteiten, sterker georiënteerd zijn op de internationale markt dan op de binnenlandse markt voor lifelong learning, hoewel bekend is dat deze laatste een grote en groeiende omvang heeft. Het is de vraag of deze oriëntatie in alle gevallen in strategisch en economisch opzicht even plausibel is. Te denken valt aan verschillen in kosten-effectiviteit (het ontwikkelen en marketen van internationale programma's brengt hoge kosten met zich mee) en aan opportunity costs. Bovendien blijken buitenlandse en private instellingen de Nederlandse markt voor lifelong learning zeer interessant te vinden en ontstaat er dus steeds meer concurrentie op de binnenlandse markt. In hoeverre het missen of verliezen van kansen op deze markt gecompenseerd kan worden met internationale activiteiten en voor welke prijs is de vraag. Ook stellen deze nieuwe doelgroepen over het algemeen hogere eisen aan de flexibiliteit van het onderwijs. Een gebrek hieraan zou een concurrentienadeel voor de Nederlandse instellingen vormen op zowel de nationale als de internationale markt.

Aansluitend op de oriëntatie op doelgroepen en op de verschillende marktsegmenten moet worden opgemerkt dat weinig verwachtingen op daadwerkelijk onderzoek hiernaar gebaseerd lijken te zijn. Hiermee bestaat de indruk (en het risico) dat veel beslissingen vanuit een aanbodgerichte benadering worden genomen. Zoals reeds gezegd roept dit zowel vanuit een nationaal doelmatigheidsperspectief als ook vanuit een strategisch instellingsperspectief vragen op, te meer daar er moet worden uitgegaan van een toenemende concurrentie vanuit nieuwe type aanbieders.

Afsluitend is het interessant op om basis van de uitkomsten van dit vervolgonderzoek te reflecteren op de vraag die in het in 2000 gehouden onderzoek centraal stond. Deze luidde: *is er sprake van voldoende convergentie in de beleidsontwikkeling ten aanzien van bachelor-master om te komen tot een in internationaal opzicht transparent en flexibel stelsel?* Deze vraag is nu weliswaar beter, maar nog zeker niet volledig te beantwoorden. Het voorlopige beeld laat zien dat er in de universiteiten sprake is van een redelijke convergentie in de besluitvorming omtrent de invoering van het bachelor-master systeem.

Op het punt van de nog bestaande onduidelijkheden hangt veel (met name zaken als collegegelddifferentiatie) af van de nieuwe wet- en regelgeving. Daarnaast moeten bepaalde punten (met name keuzes ten aanzien van selectie) binnen de bestaande autonomie van de instellingen nog verder worden uitgewerkt. In het HBO is het beeld nog zeer divers en daarmee onduidelijk met betrekking tot de mate van convergentie.

Met betrekking tot de transparantie is reeds opgemerkt dat de diversiteit (naar duur en type opleidingen) zoals die in het huidige stelsel bestaat niet zal verminderen en naar verwachting zelfs zal toenemen. Dit is op zich een relevante en noodzakelijke respons op de groeiende en steeds diverser wordende vraag naar hoger onderwijs. Deze trend is internationaal en het is in dat opzicht dan ook een fictie om te veronderstellen dat het Bologna initiatief tot meer uniformiteit van opleidingen en stelsels zou leiden. In bepaalde landen (bijvoorbeeld het Verenigd Koninkrijk, en wellicht ook Vlaanderen) leidt deze diversificerende vraag zelfs tot het inrichten van nieuwe opleidingen (de twee-jarige undergraduate graden) die in geen enkel opzicht in het Bologna stramien passen. Het gaat bij de beoogde transparantie dan ook niet om eenvoudigheid (in bijvoorbeeld de duur van opleidingen), maar om een betere vergelijkbaarheid ervan. Een beter inzicht dus in de instroomeisen (vooropleiding), inhoud en eindkwalificaties) van opleidingen (competenties van afgestudeerden). De nieuwe Nederlandse graden zullen daarin niet zonder meer een beter inzicht verschaffen. Hiervoor zal aanvullende informatie, waarbij het diplomasupplement op individueel niveau en accreditatie op nationaal niveau een rol zullen spelen, noodzakelijk zijn. Deze behoefte zal alleen maar toenemen wanneer instellingen zich meer gaan profileren en dus van elkaar gaan onderscheiden. Fusies, maar vooral de keuzes met betrekking tot selectie zullen daarbij een belangrijke rol spelen.

Opvallend is voorts dat in de discussie en planvorming inzake de invoering van de bachelor-master structuur niet alleen de aansluiting op het voortgezet onderwijs (te) weinig aandacht krijgt, maar ook de aansluiting op en inrichting van de Ph.D.-fase tot nu toe onderbelicht blijft. Deze fase vormt in de Bologna verklaring een integraal onderdeel van het voorgestelde 'two-cycle model' en het belang van goede overstapmogelijkheden krijgt daarin dan ook aandacht. Voorts zijn er internationaal op dit punt verschillende ontwikkelingen van belang. Gewezen kan worden op het feit dat in verschillende systemen (de Verenigde Staten, maar bijvoorbeeld ook Zweden) instroom vanuit de bachelor in de Ph.D. tot de mogelijkheden behoort. In Nederland zal dit ook gelden voor studenten met een HBO-bachelor, maar niet voor die met een WO-bachelor, hetgeen (zeker internationaal) als een merkwaardige inconsistentie kan worden gezien. Ook kan het eerst moeten volgen van een lange (tweejarige) masteropleiding in de concurrentie om buitenlands talent een knelpunt vormen. Enkele Nederlandse instellingen spelen hierop ook al in door de master en Ph.D.-fase verder te integreren. Voorts bestaat er in de Angelsaksische landen meer differentiatie in de opleidingen op dit niveau (bijvoorbeeld de 'professional doctorates'). Vanuit internationale concurrentieoverwegingen wordt in het Verenigd Koninkrijk een experiment ingezet teneinde de Ph.D.-opleidingen meer op de Amerikaanse leest te schoeien (meer cursorische en niet puur-research gerichte elementen) (THES, 2001).

Aangaande de flexibiliteit van het stelsel zou, op basis van de ambities van de instellingen om voor masteropleidingen studenten te werven die elders een bachelor hebben behaald, de verwachting kunnen worden uitgesproken dat de flexibiliteit in de zin van betere overstapmogelijkheden tussen instellingen en sectoren (WO-HBO) zal toenemen. Echter, hiervoor zullen nog belangrijke stappen moeten worden genomen om de nodige voorwaarden op het vlak van credit transfer, studiefinanciering en bekostiging te realiseren. De mate waarin het nieuwe systeem meer flexibiliteit zal toelaten in de zin van overstappen tussen opleidingen (waarvoor in het Angelsaksische systeem veel grotere vrijheidsgraden bestaan) en de afwisseling of combinatie van werk en studie lijkt vooral bij het WO vooralsnog beperkt. Dit lijkt enerzijds te maken te hebben met de bestaande academische tradities, die door de invoering van het bachelor-master systeem juist lijken te worden vergroot. Het betreft hier onder meer de grote nadruk op academische vorming die als gevolg van het HBO-WO debat is ontstaan. Anderzijds is hiervoor een meer uitgewerkte visie op lifelong learning, inclusief bijbehorende mechanismes inzake het erkennen van elders verworven kwalificaties nodig. Ten slotte lijkt de introductie van het nieuwe systeem vooralsnog ook niet vanzelfsprekend gepaard te gaan met een flexibilisering in de zin van minder tijd- en plaatsgebonden onderwijs. Dit terwijl zowel de huidige doelgroep (die voor 80% naast de studie werkt) en zeker de nieuwe doelgroepen met dergelijke vormen wel sterk tegemoet gekomen zouden kunnen worden. Er ontstaat momenteel zeker meer inzicht en aandacht voor de toenemende diversiteit aan doelgroepen en hun verwachtingen en behoeften, maar dit proces moet zich nog verder ontwikkelen en vertalen in nieuwe onderwijsvormen om met name de internationale concurrentie aan te kunnen. Een concurrentie die zich vooral moet (en wil) meten met Angelsaksische aanbieders, terwijl uit de bovenstaande punten juist blijkt dat het Nederlandse hoger onderwijs nog sterk aan de continentaal-Europese traditie verbonden is.

Samenvattend komt uit het onderzoek het beeld naar voren dat de bachelor-master invoering op zeer pro-actieve en voortvarende wijze door de instellingen wordt opgepakt. Men wil duidelijk 'de boot niet missen'. Echter, de analyse van het waarom, waartoe en vooral voor wie de nieuwe structuur moet worden ontwikkeld is nog niet altijd even grondig gemaakt en wordt bovendien vaker aanbod- dan vraaggericht geformuleerd. Daarnaast zijn bepaalde randvoorwaarden nog niet vervuld. Het is dan ook de vraag of op deze wijze de beoogde doelen met betrekking tot de transparantie, flexibiliteit en doelmatigheid van het Nederlandse hoger onderwijs zonder meer zullen worden bereikt.

Ten slotte is hierboven al aangegeven dat het niet eenvoudig is om gedetailleerde vragen omtrent de invoering van het bachelor-master systeem voor een instelling als geheel te beantwoorden. In dit verband, en ook om de hierboven behandelde centrale onderzoeksvraag goed te kunnen beantwoorden is nader onderzoek op het niveau van disciplines en opleidingen nodig. CHEPS is voornemens het onderzoek te zijner tijd op dit niveau voort te zetten.

LITERATUUR

Bremer, L.M. (1999). *Inventarisatie stand van zaken invoering Bachelor's/Master's structuur bij de Nederlandse universiteiten*. Den Haag: Nuffic.

Haug, G. & Ch. Tauch (2001). *Trends in Learning Structures in Higher Education (II)*. Follow-up report prepared for the Salamanca and Prague conferences of March/May 2001.

HBO-Raad (2001). *Brief aan de Minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen inzake de titulatuur in het bachelor-master stelsel*.

Ministerie van OC&W (2000) *Naar een open hoger onderwijs*. Zoetermeer: Ministerie van OC&W.

Times Higher Education Supplement (13 april 2001). *New PhD to attract overseas students*.

Van der Wende, M.C. (2000). *Bachelor-Master Revisited*, Universiteit Twente: CHEPS.